

Şiiliğin Siyasallaşma Süreci ve İran Anayasası Bağlamında İslam'ın İran Dış Politikasına Etkisi

Araştırma Makalesi

Dr. Emine ATEŞ TAN

Uluslararası İlişkiler Uzmanı, İstanbul
Büyükşehir Belediyesi,
emine.atestan@ibb.gov.tr
ORCID: 0000-0002-9420-4658
DOI: 10.5281/zenodo.10578646

ÖZET

Ortadoğu Bölgesi'nde başat bir aktör olan İran'ın dış politikası ele alınırken din faktörünün dikkate alınması büyük bir önem arz etmektedir. 16. yüzyılda resmi olarak İslam'ın Şii mezhebini seçen İran'da Şii ulema giderek gücünü arttırmış ve siyasallaşma yolunda adımlarını atmıştır. Özellikle İran'da ideolojisini Şiilikten alan İslam Devriminin yaşanması İran dış politikasında dinin etkisinin tonunu oldukça yükseltmiştir. Bununla birlikte İran dış politikasını salt dini ideoloji çerçevesinde değerlendirmek mümkün değildir. Her ne kadar İran dış politika söylemlerinde dünyadaki tüm Müslüman haklarının korunması ve savunulması gibi evrensel nitelikte idealist bir anlayıştan hareket ettiğini vurguluyor olsa da, bu anlayış İran'ın dış politikasında reel politik araçları kullanmada aktif bir tutum sergilemesine engel oluşturmamaktadır. Bu fikirlerden yola çıkan çalışma, Şiiliğin siyasallaşmasını tarihsel bir süreç içerisinde ele almakta, İran dış politikasında İslam'ın etkisini İran anayasası bağlamında çözümlenmeye çalışmaktadır. Bu söz konusu çaba, İran anayasasının kendisinden beklediği üzere teokratik bir anayasa olmadığını, idealist eğilimleri taşımakla birlikte meşruiyete dayalı bir dış politikanın dışlanmadığı, pozitif hukuku içine alan bir anlayışın da izlerini taşıdığını göstermeye ilişkindir.

Anahtar Kelimeler: İran Anayasası, Şiilik, İran Dış Politikası

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler alanında devletlerin dış politikaları analiz edilirken din faktörünün daha geri planda tutulduğu görülmektedir. Ancak İran dış politikasını ele alan bir çalışmanın din faktöründen bağımsız hareket etmesi pek mümkün değildir. Nitekim Ortadoğu siyasetinde din önemini her zaman korurken, İran'da yaşanan İslam Devrimi İran'ın dış politikasında dinin gücünü daha kuvvetli bir şekilde görünür hale getirmiştir. İslam dini içindeki iki ana mezhep olan Sünnilik ve Şiilik arasındaki mücadele İran tarihinde Şiiliğin hâkim güç haline gelmesiyle sonuçlanmıştır. 1979 yılında Ayetullah Humeyni'nin önderliğinde İran'da dini etkin kılan devrim ideolojisini Şiilikten almıştır. Bu noktada İslam Devrimi ile birlikte dinin anayasada kendisine yer bulmasının, İran dış politikasının dini temeller üstünde yükseldiğinin veya tek belirleyicisi olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanması kolaycı bir yaklaşım olacaktır. Bu sebeple çalışma Şiiliğin siyasallaşmasını tarihsel süreç içerisinde ele alırken, İran anayasasında dış politikanın ele alındığı bölümleri inceleyerek, bu alanlardaki söz

konusu İslami anlayışın etkilerini de tartışmaya açmaktadır. Ayrıca çalışma, İran'ın reel politik dış politika pratiği göz önüne alındığında idealist bakış açısının realist dış politika anlayışının önünde bir set oluşturmadığını, hatta anayasadaki bazı düzenlemelerle dinin etkilerinin sınırlandırıldığını ileri sürmektedir.

1979 İslam Devrimi, İran'ın siyasi ve sosyal yapısında köklü bir değişime yol açmıştır. Bu değişimin en önemli sonuçlarından biri, İran'ın yeni anayasasının kabul edilmesi olmuştur. Bu anayasa, İran'ı bir İslam Cumhuriyeti olarak tanımlamış ve İslam hukukunun devlet yönetiminde temel referans olarak kabul edilmesini öngörmüştür. İran Anayasası, aynı zamanda, idealist eğilimlerle birlikte meşruiyete dayalı dış politikanın dışlanmadığı bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bunun yanında İran Anayasası, dinin pratikte bir retorik olarak kullanıldığının ileri sürülmesine izin veren yaklaşımların izlerini de taşımaktadır. Sonuç olarak, 1979 İslam Devrimi'nin ardından İran'ın kabul ettiği anayasa, teokratik nitelikte bir anayasa yerine, daha karmaşık ve çeşitli yaklaşımları yansıtan bir anayasadır. Bu anayasa, İran'ın dış politikasında idealizm, meşruiyet ve dini retorik gibi unsurların bir arada görülebileceği bir anayasadır. Bu çalışma ise Şiiliğin siyasallaşmasını tarihsel bir süreç içerisinde ele almakta ve İran dış politikasında İslam'ın etkisini İran anayasası bağlamında çözümlemektedir.

1. Şiiliğin Siyasallaşma Süreci

Kendine özgü bir kültür ve medeniyet havzasına sahip olan İran, Büyük İskender'in önderliğindeki Helenlerin hâkimiyeti, İslam sonrası Arap-Emevi medeniyetleri ve Türk-Moğol istilaları sonucunda farklı kültürlerin etkisi altına girmiştir. Ancak İran özgün kültürel varlığını korumuş ve coğrafyasına katılan bu medeniyetlerle siyasi, sosyal ve kültürel açıdan nüfuz sahibi olmuştur. Pers İmparatorluğu'ndan miras kalan Fars bakış açısının yanı sıra Şiilik, günümüz İran'ının jeopolitik ve jeo-kültürel eğitimini önemli ölçüde etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Siyasallaşmasıyla birlikte Şiilik, İran'ın ulusal kimliğinin oluşmasında ve korunmasında en önemli faktörlerden biri, belki de en önemlisi haline gelmiştir. Bu bağlamda çevresindeki diğer medeniyetlerden farklı bir sosyo-kültürel sistem oluşturan İran Şiiliği, Şah İsmail döneminden itibaren Fars milliyetçiliği ile iç içe geçerek günümüz İran'ının güvenliğinin ve dış politikasının temel belirleyicisi haline gelmiştir (Karaoğlu, 2022: 380). Bugün Şiilik denildiğinde ilk akla gelen ülkelerden biri İran olsa da, 16.yüzyılda Şiilik çok az İranlıdır. Şii nüfusunun çok büyük bir bölümü Pakistan ve Lübnan arasındaki bölgede yoğunlaşırken (Izady, 2015); İran, Irak, Bahreyn ve Azerbaycan'da Şiiler çoğunluğu oluşturmaktadır (<https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/religions/>, 22 Haziran 2023). Bununla birlikte Körfez ülkeleri, Suudi Arabistan, Pakistan ve Afganistan'da önemli sayılabilecek derecede Şii nüfusa rastlamak mümkünken, Hindistan, Tacikistan ve Doğu Afrika bölgesinde de az da olsa Şii nüfus yaşamaktadır (Izady, 2015). Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Hz. Ali'nin halife olduğuna inanan ve "imametini" kıyamete kadar onun soyundan gelen imamlarda olacağını ileri süren bu toplulukların ortak adına Şiilik denilmektedir (Onat, 1996a: 7). Şiiliğin kendi içinde bölünmeleri söz konusudur. İmamiye, Zeydiyye, İsmailiyye, Nusayrilik, Dürzilik ve Bahailik en öne çıkanlarıdır (Onat, 1996b). Bunlardan İmamiye (Caferilik) Şiiliğin en güçlü kolu olmakla birlikte İran'ın resmi mezhebini oluşturmaktadır. İran'da Şiilik'in siyasallaşması, bu mezhebin ortaya çıkışının temelindeki siyasi nedenlerden kaynaklanmaktadır. İran'ın zengin kültürel geçmişi ve Şiilik mezhebinin

önemli rolü, ülkenin tarihindeki çeşitli etkileşimleri ve gelişmeleri şekillendirmiştir. İran'ın özgün kültür mirası, Pers İmparatorluğu'ndan gelen bakış açısı ile birlikte, Şiilik mezhebinin etkisiyle güçlenmiş ve günümüzdeki siyasi, sosyal ve kültürel yapısını belirleyen temel faktörlerden biri haline gelmiştir.

Çeşitli acı verici olayların sonucunda ortaya çıkan Şii'lik hareketi Hz. Muhammed'in ölümünün ardından yaşanan siyasi çalkantı dönemiyle yakından ilgilidir. Hz. Muhammed'in vefatı ve ardından kimin halife olacağı konusunda ortaya çıkan tartışmalar Şîa'nın bu tartışmaların ortasında filizlenmesine yol açmıştır. Şiilere göre Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı olan Hz. Ali, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, onun yerine geçebilecek tek kişi olarak kabul edildiği için ilk üç halifenin meşruluğu da reddedilmiştir (Onat, 1997: 81-82). Bu kapsamda ele alındığında mezheplerin ortaya çıkışının temelinde siyasi nedenlerin etkili olduğu görülmektedir. Bu durumu sürdürürebilmek için ise siyasi bir bağlamın oluşturulması gerekmektedir. Bu durum, Şîa'nın siyasallaşma sürecini kaçınılmaz kılmıştır (Coşkun, 2020: 483). Bu siyasi ihtiyaç, Şii ulema ile devlet arasındaki ilişkinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Siyasi alandaki başarısızlıklar, İran'da ulemanın hanedanlığı destekleme ve Şahların otoritesini güçlendirme amacıyla meşrulaştırma ihtiyacını doğurmuştur. Bu noktada Şahlar dini faaliyetleri desteklemek üzere toprak ve bağış yaparak dini kurumlara hâkm olmuştur. Yüksek dini ailelere 'soyurgal' diye anılan toprak tahsisleri yapılarak, bunların kuşaktan kuşağa vergiden muaf kalmasına izin verilerek, dini elitin İran'ın toprak sahibi aristokrasisinin bir parçası olması sağlanmıştır. Dolayısıyla devlet eliyle desteklenen ulema zamanla topluma yön veren bir yapıya dönüşmüştür, bu dönemde ulema ve devlet bütünleşik bir yapı sergilemiştir (Lapidus, 2002: 406-415). Neticede İran Safeviler döneminde (1502-1722) resmen bir Şii devleti olduktan sonra, yüzyılı aşkın bir süre için ulema sınıfı devlet yapısı içerisine uygun bir biçimde katılmış ve güçlenmiştir (Isaloo, 2017:43). Ancak bu uygulama on sekizinci yüzyılda işlemez hale gelmiş, yirminci yüzyılın sonuna doğru da devlet ve ulema arasında doruğa ulaşan bir ihtilaf doğmuştur (Halliday, 1992: 36).

Şii ulemanın Sünni ulemaya kıyasla siyaset içinde giderek ağırlığının artmasında mali özerkliğini kazanmasının büyük bir rolü söz konusudur. Devletin meşru olduğu Sünni İslam'da inananlar zekâtlarını, bu parayı dinsel personele ileten yetkililere vermektedir, Şii İslam'da ise zekat ve hüms (beşte bir) olarak bilinen bir başka vergi doğrudan doğruya ulema sınıfına ödenmekteydi. Bu Müslüman dünyada başka bir eşi olmayan bir biçimde, ulema sınıfının devletten bağımsızlığı ve halkın dinsel personeli kendi taleplerine karşı daha duyarlı kılabilirdiği anlamına geliyordu. Mali kaynakları ağırlıklı olarak çarşı esnafı tarafından sağlandığı için de söz konusu sınıf Şah'ın denetiminden bağımsızdı. Aynı zamanda ideolojik olarak da halk ile aralarında özel bir bağ kurulmuştu (Halliday, 1992: 36-37). Ulema tarafından toplanan para sosyal amaçlara yönelik hayır işleri aracılığıyla dağıtılmaktaydı. Dolayısıyla ulema sınıfı 18.Yüzyıldan itibaren Sünni ulemayla kıyaslanmayacak ölçüde toplumsal ve eğitsel role sahip olmuştur. Bu mali özerkliğin kazanılması, ulemanın devlete bağımlılığını azaltarak, siyasi alandaki etkisini artırmasına olanak sağlamıştır.

On dokuzuncu yüzyıla kadar ulemanın toplumdaki rolü konusunda pek oydaşma sağlanabilmiş değildi. Bu noktada üç rakip okuldan söz etmek mümkündü. Birincisi olan

'Ekberi' okul, peygamberin ve imamların sünneti dışında ulemaya bağımsız bir rol tanımamıştır. İkincisi olan 'Tasavvuf' okul, Ekberilik gibi ulemanın dünya işlerine karışmasını geçerli kabul etmemiş, ancak sufi öğretinin imamların batını bilgileriyle özdeş olduğunu iddia etmiştir. Üçüncü okulu oluşturan Usuliler (Fundamentelist) ise şeriat ve akidenin yorumlanması ve bağımsız yargıda bulunulması konusunda müçtehidlerin işlevini kabul etmiştir (Muaddel, 1992: 157). Bu adı geçen okullar arası tartışmada kazanan tarafın Usuliler olması aslında Sünnilik ile temel bir kopuşu belirleyerek, modern Şii ulemanın oluşmasının yolunu açmıştır. Bun dan böyle içtihad hakkı sadece önde gelen din adamları kuruluna tanınmış ve bu kişiler müçtehid Ayetullah (Allah'ın işareti) olarak adlandırılmıştır (Roy, 2005:204). Adı geçen okullar arası tartışma Şii İslam'ın daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum Sünnilik ve Şiilik arasındaki ayrımı derinleştirmiş ve bu iki mezhep arasında siyasi, kültürel ve dini farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

19. yüzyılda etkilerinin artmakta olduğunu gören Şii ulema sınıfı kendi içinde bir hiyerarşi oluşturmuştur. Birdişli'ye göre bu hiyerarşide en üst makam Ayetullah'tır. Şii inancına (imamiyye) göre yönetim hakkı Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelen on iki imama aittir. On ikinci İmam Muhammed el- Mehdi Hasan bin Ali el- Askari, babasının ölümünün ardından gözden kaybolarak kıyametten önce yeniden ortaya çıkacak ve zulümle dolu bir dünyaya adalet getirecektir. Ancak bu yetki Velayet-i Fakih öğretilerine dayandırılarak Mehti gelene kadar hiyerarşide en üst otorite olarak kabul edilen ulemadan bazı kişilere devredilmiştir (Birdişli, 2021: 15). Bu kimseler Fıkıh, Tefsir, Hadis, Kur'an ve Sünnet'te kendilerini ispat ettikten sonra Müçtehid, Hucet-ül İslam, Ayetullah ve son olarak da en yüksek din mertebesi olan Büyük Ayetullah mertebesine ulaşırlar (Cülük, 2018: 91). Bu süreç, Şii İslam'ın daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmuş ve Sünnilik ile Şiilik arasındaki ayrımı derinleştirmiştir. Bu ayrım, siyasi, kültürel ve dini farklılıkları daha da belirgin kılarak Şii toplum içinde bir hiyerarşik yapı oluşmasına katkıda bulunmuştur.

On dokuzuncu yüzyılda ulemanın gücünün artmasında iktidar boşluğu olmasının da önemli rolü bulunmaktadır. Kaçar Hanedanının İngiliz ve Ruslar'ın saldırıları karşısındaki güçsüzlüğü karşısında ulema sahneye çıkarak, ulusun savunulmasında rol oynamaya çalışmıştır. Özellikle Kaçar Döneminde tütün isyanı ve anayasal harekette ulemanın oynadığı rol, bu dönemde ulemanın ne derece siyasallaştığının anlaşılmasını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. 1890'da Şah'ın Binbaşı İngiliz Talbot'a elli yıllık süreyle tütün üretimi, satışı ve ihracatı için izin vermesi üzerine zamanın önde gelen dini lideri Ayetullah Mirza Sadi Şirazi'nin tütün içmeyi yasaklayan fetvası ile Kaçar hanedanlığına karşı isyan başlatmış, bu protestoların büyüklüğü sebebiyle Şah geri adım atmamak zorunda kalmıştır (Ivanovna, 2012: 16). Ayetullah Mirza Şirazi'nin verdiği fetva din ve devlet işlerini eleştiren toplumsal hareketlerde bir dönüm noktası olmuştur. Şirazi'nin fetvası ile ayaklanmaya dini bir boyut da eklenmiş ve kitleler ayaklanmayı sadece ekonomik olarak değil dini açıdan da desteklemiştir. Çünkü Şirazi fetvasını sömürgecilığe ve emperyalizme karşı savaşa dayandırıyordu. Zulme karşı isyanın temelini oluşturan Şii kültürüne ve öğretilerine karşı muhalefet, Tütün İsyanı'nın ülke geneline yayılmasına neden olmuştur. Tüm bunların yanı sıra ulema sınıfı ile o dönemin tüccar ve feodal beyleri arasındaki ilişkilerin son derece iyi olması ve yabancı imtiyazların bu insanların ekonomik hayatını da etkilemesi ayaklanma sırasında göz ardı edilemeyecek kadar önemli

bir gerçektir. Bu ayaklanmanın bir diğer önemli özelliği de ulema sınıfının İran tarihinde ilk kez açıkça siyasete katılması ve aktif rol alarak dini ve siyasi çıkar ve görüşleri birleştirerek önlenebilir bir ayaklanmanın yaygın destek kazanmasına neden olması ve sonuçta başarıya ulaşmasıdır. Tütün İsyanı, Kaçar hanedanının büyük bir güç kaybına yol açmış ve 1906 ile 1911 yılları arasında Meşrutiyet döneminin temellerini atmıştır (Cülük, 2018:92). Nitekim 1906-1911 Anayasa Devrimi sırasında da ulema İranlı aydınların başlattığı muhalif harekete destek vermiş ve Şahın anayasayı kabul etmek zorunda kalmasını sağlamıştır. Bu da söz konusu dönemde ulemanın iktidara karşı alternatif siyasi bir güç merkezi olarak ortaya çıkmasını göstermektedir. Ancak bu noktada bütün ulemanın söz konusu muhalif hareketleri desteklemediği, kendi içinde farklı fraksiyonları barındırması sebebiyle bütünlük olmadığı belirtilmelidir (Muaddel, 1992:170-175).

Pehlevi döneminde ise tarihsel gelişimin zorunlu bir sonucu olarak diğer dönemlerden farklı kapitalist bir nitelikte bir devletin oluşumu gerçekleşmiştir. Böyle bir dönüşümde, bir diğer ifadeyle çağdaşlaşma sürecinde ulemanın hiçbir rolünün olmadığı görülmüştür. Bu dönemde ulemanın siyaset dışı kalması ve Rıza Şah karşısında yetersizliklerinin sebebi, Şahın baskıncı etkinliği ve askeri gücünde aranabilir. Tabii ki bunlar önemlidir ama belirleyici etken değildir.

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve Bağlaşıkların İran'ı işgali Rıza Şah'ın despot rejimine kısa sürede son vermiş ve ulemanın devlete karşı tutumunun temelde muhalif olmadığı görülmüştür. 1941-1959 döneminde ulema-devlet iş birliği yaşanmıştır. Özellikle yeni şahın en önemli destekçisinin Taklit Merci Ayetullah Burucerdî'nin olması, ulemanın siyasete karışmasını engelleyen faktörler arasındadır. Daha açık bir ifadeyle, Burucerdî ulemaya, Şahın din işlerine karışmaktan kaçındığı ve aynı zamanda din davasını güçlendirme ve yaygınlaştırma çabasında olduğu konusunda güvence vererek siyasal alana girmemesini sağlamıştır. Dolayısıyla ulema Pehlevi devletine karşı birleşik bir muhalefet oluşturamamıştır. Ulemanın yalnızca küçük bir bölümü muhalif hareketlere katılmıştır. Ulemanın devlete karşı birleşmesini görebilmek için ellilerin sonunda, son Şah'ın feodalist toprak sahipleri, tüccarlar ve geleneksel küçük burjuvaziyle arasının bozulmasını beklemek gerekecektir (Muaddel, 1992:177-178).

Bu gelişmeler ışığında İran siyasi tarihinin en belirgin yönlerinden biri ülkenin siyasal olaylarında Şii ulemanın oynadığı etkin rol olduğu belirtilebilir. Tarihsel olarak dikkat çeken bütün olaylarda, 1891-1892 tütün protesto hareketinde, 1950'lerin başlarındaki petrolün ulusallaştırılması hareketinde, 1963'teki Şah aleyhtarı şiddetli gösterilerde ve 1978-79 İran devriminde ulema etkin bir biçimde yer almıştır. Bu durum öteki Müslüman ülkelerde kendilerine tekabül eden entellektüellerle koşutluk göstermeyen rastlanmadık bir siyasal güçtür (Muaddel, 1992:151). Bu noktada ulemanın tüm iktidar bunalımlarında bir muhalefet oluşturmayı başardığı söylenebilir.

İmam Humeyni tarafından geliştirilen velayet-i fakih kavramı tarihte ilk kez bir hükümet düzeninin temelini oluşturmuştur (Taflıoğlu, 2013: 97). Bu bağlamda velayet-i fakih kavramının bu siyasallaşmanın sonucu olduğu savunulabilir. Çünkü Velayet-i Fakih öğretisi esasen "fakihlerin tasarruf hakkı" anlamına gelse de siyasi bağlamda fikhin idari yetkisine gönderme yapmaktadır (Üstün, 2013: 20). Velayet-i fakih kavramı ayrıca devletin özü itibarıyla İslami olmasını istemektedir, üstelik böyle bir devletin nasıl olması gerektiği konusunda da bir

cevap sunmaktadır. Bu cevap sunma becerisinde Şii medreselerin İslami olmayan külliyata diğer mezheplere göre daha erken bir tarihte açılması ve Ayetullahların hep okumuş olmasının etkisi de söz konusudur. Şii din adamalarının ikili kültürü çarpıcıdır. İslami boyutun yanı sıra, modern dünyaya açık, felsefi düşüncelerden beslenen bir oluşuma rastlanır (Roy, 2005:206). Bu durum mollalarla aydınlar arasındaki ittifak yapılmasını kolaylaştırmıştır.

İran İslam devrimi ile birlikte pan İslamcı politikalar üzerinde dururken, Sünnileri göz ardı etmiş, Şii gruplara ulaşmaya çalışmıştır. Çünkü İran'a göre pan-islamcılıkla Şiiliğin ön plana çıkarılmasında bir çelişki yoktur. Şii topluluk Marx'ın proleteryası gibi insanlığın kurtuluşunu gerçekleştirecek özel bir gruptur. Bu düşünce tarzı İran'a dış politikada idealist bir çizgide yürümeye fırsat vermiştir. Bununla birlikte İran'ın buna yönelik evrenselci söylemlerinin ardındaki mesajın her şeyden önce Şii topluluklara yönelik olduğu da bir gerçektir ve İslam Cumhuriyetine özgü devrimci pratik, en iyi yandaşlarını onların arasında bulmuş, bu da Şiilikle İslam devrimi arasındaki özdeşliği pekiştirmiştir (Roy, 2005: 238-239). Şii düşüncenin öne çıkarıldığı bu yaklaşım, İran'ın devletin çıkarları doğrultusunda pragmatist davranmasına, gerektiğinde devleti İslam'ın üzerinde konumlandırmasına varan realist bir strateji izlemesine imkân tanımıştır.

Ancak İran'ın dış politikasında Şii kartını bu yönde oynamasının iki önemli tehlike doğurduğunu söylemek mümkündür. Roy'a göre bunlardan ilki İran'ın dış politikasının bir anlamda Şii gettosuna hapsolme riskini taşımasıdır (Roy, 2005: 161). İkincisi ise Sünni militanlığının artmasıdır. Devrimden sonra artan Şii bilinci, Sünni bilincini de tetiklemiştir. İran devriminden kaynaklanan Şii tehdidini sınırlama niyetinde olan Sünni Arap rejimler "rafizi¹ Şiilere" karşı kendilerini "gerçek" İslamın savunucuları olarak ortaya koymuştur. Suudi Arabistan söz konusu Şii tehdidini bertaraf etmek adına İran'ın batısında Irak üzerinden Sünni blok kurulmasını, İran'ın doğusunda ise Şiilikle mücadele edecek selefi hareketleri desteklemiştir (Sinkaya, 2007: 40).

Sonuç olarak, İran'da Şiilik'in siyasallaşması, bu mezhebin ortaya çıkışının temelindeki siyasi nedenlerden kaynaklanmaktadır. İran'ın zengin kültürel geçmişi ve Şiilik mezhebinin önemli rolü, ülkenin tarihindeki çeşitli etkileşimleri ve gelişmeleri şekillendirmiştir. İran'ın özgün kültür mirası, Pers İmparatorluğu'ndan gelen bakış açısı ile birlikte, Şiilik mezhebinin etkisiyle güçlenmiş ve günümüzdeki siyasi, sosyal ve kültürel yapısını belirleyen temel faktörlerden biri haline gelmiştir. Şii ulemanın siyasileşmesi, İran'ın ulusal kimliğinin oluşmasında ve korunmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu süreç, aynı zamanda İran'ın dış politikasında da önemli değişikliklere yol açmıştır. İran, İslam Devrimi'nden sonra Şiiliği bölgedeki bir güç unsuru olarak kullanmış ve bu doğrultuda bir dış politika izlemiştir. Bu durum, İran'ın bölgedeki nüfuzunu artırmış, ancak aynı zamanda Sünni Arap rejimleri ile gerilimi de artırmıştır. Gelecekte İran'da Şiilik'in siyasallaşmasının nasıl şekilleneceği, ülkenin iç ve dış politikasındaki gelişmelere bağlı olacaktır. Ancak Şiilik, İran'ın siyasi, sosyal ve kültürel yapısında önemli bir rol oynamaya devam edecek gibi görünmektedir.

2. İran Anayasası ve Dış Politika

İran coğrafyasında tarihin hemen her döneminde tarihi, edebi, kültürel, sanatsal,

¹ Rafizi; Ehli Sünnet mezhebinin temel inançları ile Hz. Peygamber'in vefatından sonraki Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halifeliklerini reddeden kimseleri ifade etmektedir.

toplumsal ve siyasal açısından insanlık tarihini etkileyen önemli olaylar yaşanmıştır. Sürekli olarak savaşların yaşandığı İran'da tarih boyunca pek çok güç mücadelesi yaşanmış ve dolayısıyla iktidarda değişimler olmuştur. Bu nedenle İran fetheden ülke konumundayken hem de fethedilen ülke konumundayken sürekli olarak farklı kültürlerden etkilenmiş ve bunun sonucunda günümüze kadar devam eden köklü bir gelenek ortaya çıkmıştır. Bu köklü gelenek, yıllar boyunca İran'ın dış politikasında "Fars" üst kimliği altında somutlaşmış ve 20. yüzyıla kadar Pehlevi hanedanlığı döneminde siyasi söylem olarak devam etmiştir (Karaoğlu, 2023: 142). Vali'ye göre 1979'da İran'da İslam Devrimi'nin ardından "Siyasi Şiilik" olgusunun yanı sıra "Fars" üst kimliği de hem bölgesel dış politika meselelerinde hem de küresel ölçekte dış politikada belirleyici bir faktör haline gelmeye başlamıştır (Vali, 1401). İran'ın dış politikasında Fars üst kimliğinin belirleyici bir rol oynamaya devam etmesi, ülkenin gelecekteki dış politika yönelimleri açısından önemli bir göstergedir. Bu kimlik, İran'ın bölgesel ve küresel düzeyde nüfuzunu artırma ve kendi çıkarlarını koruma çabalarında etkili bir araç olarak kullanılabilir.

İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasasında görülen en önemli unsurlardan biri ulema sınıfı ile devletçi geleneğin bir arada bulunmasıdır. Humeyni'nin kurmuş olduğu İslami düzenin seküler nitelik taşımadığını ileri süren taraflar, Humeyni'nin günlük hükümeti seküler şekilde tasarladığını, ancak mutlak gücü İslami hükümete bağlı bir dini liderin eline bıraktığını savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, Humeyni anayasaya dayanan seçilmiş bir başkanlık, seçilmiş bir meclis, seçilmiş bir belediye meclisinin yanında, bir de Meclis'ten geçen yasaları onama ya da veto etme hakkı olan bir Muhafız Konseyi (yarısı din adamlarından oluşmaktadır) kurmuştur. Humeyni'nin Muhafız Konseyi üyelerinin yarısını atama, Başkan'ın İatamasını onaylama ve Devrim Muhafızları'nın kumandanlarını atama yetkisi vardır (Moghaddem, 2021: 62). Dolayısıyla Humeyni'nin söz konusu bu düzenlemelerle kendisini ve haleflerini anayasada yüce bir konuma yerleştirdiği belirtilmektedir. Bu durumda Humeyni kendi kazanımlarını pekiştirmek, 'asıl amaçlarını' gerçekleştirmek, politik insiyatifi ele geçirmek, şiddet uygulamak için anayasayı kullanır gibi gözükmektedir (Axworthy, 2016: 328). İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasası, ülkenin siyasi sisteminin karmaşıklığını ve belirsizliğini yansıtmaktadır. Bu anayasada, ulema sınıfı ile devletçi geleneğin bir arada bulunması, ülkenin demokratikleşme sürecini zorlaştıran bir etken olarak değerlendirilmektedir.

Buna karşılık İran anayasasının iktidar, genel oya ve Meclis'e dayandığı fólçüde neredeyse laik bir tarzda işlediğini savunan taraflar bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre ise, İran slogan düzeyinde kalmayan, şeriata uygun hukukları konusunda ince eleyip sık dokumadan kurumların işleyişini somut olarak örgütleyen gerçek bir anayasaya kavuşmuştur (Roy, 2005: 209-210).

İran Anayasasının 1. Maddesine bakıldığında², meşruiyetin yalnızca şeriata değil, halkın iradesine de dayandırıldığı görülmektedir. *Rehberin nasıl seçileceği açıkça belirtilmiştir. Rehberi Uzmanlar Meclisi belirleyecektir. Bu meclis genel oyla*

²İran'ın hükümet biçimi, İran halkının, gerçeğin egemenliğine ve Kur'an adaletine olan uzun süredir devam eden inançları temelinde, Farwardin 9 ve 10'da yapılan referandumda onayladığı İslam Cumhuriyetidir. Güneş İslami takviminin 1358'i, İslami ay takviminin 1399 yılının Cemadi el-Evvel 1 ve 2'sine karşılık gelir. (Çevrim içi) <https://www.refworld.org/docid/3ae6b56710.html>, 22 Haziran 2023.

seçilmektedir. Belli bir anda bir rehber mevcutsa bu durumda o 'index sui' dir, kendi ögös tergesidir ve halka düşen oyuyla bu apaçık durumu benimsemekten ibarettir. Başka bir deyişle ona bağlılığı ifade etmek anlamına gelir. Bir rehberin kabul edilemediği durumlarda onun yokluğunu telafi edecek kurumlar her zaman vardır; tıpkı Şii din adamlarının, 9. yüzyılda ortadan kaybolmayan ve adaleti yeniden etmek için her an yeryüzüne dönmesi muhtemel olan 12. İmam'ın vefatından bu yana işleri yürütmesi gibi. Bu durumda evrensel halk oyu bir meşruiyet aracı haline gelir. Liderliğin kendiliğinden ortaya çıktığı ve halkın desteğini aldığı dönemler dışında anayasa, iktidarın düzenleyicisi ve iktidarın meşruiyetidir. Şeriat hukuku devreye girse bile yürürlükte kalan bir siyasi düzen vardır (Roy, 2005: 209-210). Sonuç olarak, İran İslam Cumhuriyeti'nde meşruiyet, hem şeriata hem de halkın iradesine dayanmaktadır. Bu, İran'ın siyasi sisteminin karmaşıklığını ve belirsizliğini yansıtmaktadır. Ancak, anayasanın, iktidarın meşruiyetinin temelini sağladığı ve ülkenin geleceğini şekillendirmede önemli bir rol oynayacağı söylenebilir.

İran anayasası Rehberlik ve Muhafızlar Konseyi'nin sadece yarısını açık bir şekilde din adamlarına ayırmıştır. Söz konusu kişileri üst düzey görevlere atayanın siyasal iktidar olduğu düşünülürse, İran anayasasının dinin etkilerini sınırlama kapasitesinin olduğu görülmektedir.

Bu noktada devrimi yapanların üstünlüklerini perçinleyen önlemlerin alınmış olduğunu kabul etmekle beraber, genel oyun meşruiyetini dikkate alarak, İran'ın bir teokrasi olması beklenen sisteminin bir nevi başkanlık sistemine dönüştüğü savı ileri sürülmektedir. Roy'un 'anayasacı teokrasi' diye adlandırdığı bu sistemde İran, İslamcı ve devrimci retoriğin gerisinde üyelerinin 'erdeminin' arayışına düşmeyip tersine ilahi mesajın yokluğu durumunda bile varlığını idame ettirebilecek kurumlarla işleyen siyasi bir alana sahip olabilmıştır. İran'da şeriatın yerini bir anlamda anayasa belirlemektedir. İslam hukuku anayasa tarafından belirlenmiş bir çerçeve içerisinde işlerlik göstermektedir. Yeni İslami devlet yalnızca devletin İslamiliği olgusu nedeniyle 'İslami' sıfatını taşıyan yeni bir pozitif hukuk gerçekleştirmiş olmaktadır. Böylelikle devletin hukukun ve kendi meşruiyetinin kaynağı olduğu modern bir şekillenmiş gerçekleşmiş bulunmaktadır. İran anayasasında şeriatın konumu ile ilgili olarak en üst yasa sayıldığı kuşkusuzdur ve Meclis şeriatın öngördüğü en sembolik cezaları (kısas, diyet ve Allah'a hakarete verilen ölüm cezası anlamında hudud) yasalaştırmıştır. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta yasa koyucunun meclis olduğudur. Sonuçta yargıç doğrudan şeriata değil, çıkartılan yasalara atıfta bulunmak zorundadır (Roy, 2005: 210-212).

İran anayasası hazırlanırken, idealist ve realist hizipler arasında önemli tartışmalar yaşanmıştır. İdealist hizip, anayasanın İslami değerlerin temellerine dayanmasını ve şeriatın üstünlüğünü vurgulamasını savunmuştur. Buna karşın Realist hizip ise, anayasanın modern bir devlete uygun olması ve ülkenin siyasi ve ekonomik istikrarını sağlamaya yardımcı olması ger ektiğini savunmuştur. Sarı'ya göre Âyetullâh Humeynî dönemi (1979-1989) "idealist" olarak tanımlanmaktadır (İsmail, 2015). İran anayasası hazırlanırken idealist ve realist hizipler arasındaki tartışmanın yoğun yaşandığına ilişkin iddialar en fazla anayasada yer alan dış politika ilkeleri üzerinedir. Nitekim dış politika konusunda yer alan metinler incelendiğinde ilk bakışta idealist eğilimin daha ağır bastığı düşünülebilir, ancak söz konusu anayasa dikkatlice irdelendiğinde devletin sadece ideolojik etki altında kalmadan meşruiyete

dayalı dış politika yürütmesine olanak sağladığı ve realist çizgiyi dışlamadığı görülecektir. Hagigi'ye göre İran, Ortadoğu'da idealist politikasını gerçekleştirmek amacıyla Rusya, Çin ve Şii olmayan diğer İslam devletleriyle ilişkilerinde gerçekçi bir politika izlemiştir (Hagigi, 2018: 6).

İran anayasasında dış politika dört ana unsur üzerine kurulmuştur. Bunlardan ilki, dış müdahalenin tüm biçimlerine karşı çıkılması, ikincisi üke bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunması, üçüncüsü; hegemon güçlerle ittifak yapmaksızın tüm Müslümanların haklarının korunması, sonuncusu ise doğrudan savaş içinde olmayan devletlerle barışçıl ilişkiler kurulması şeklindedir (Hatemi, 1980).

İran İslam Cumhuriyetinin dış politikası her türlü baskının uygulanmasının ya da baskıya boyun eğilmesinin reddine, her bakımdan ülkenin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasına, tüm Müslüman haklarının savunulmasına, hegemonyacı süper güçlere ilişkin ortak bağlantısızlığa, savaş halinde olmayan tüm devletlerle ortak barışçıl ilişkilerin sürdürülmesine dayanır.

Anayasanın 3/16.Maddesi “Ülkenin dış siyasetinin İslam ölçülerine dayanılarak düzenlenmesini, bütün Müslümanlara karşı kardeşlik ödevlerinin üstlenilmesi ve yeryüzü mustazaflarını elden gelen esirgenmeksizin korunmasını İran İslam Cumhuriyeti Devletine ödev olarak vermiştir.”

Anayasanın 10. Fasılı Dış Politika başlığına ayrılmıştır. Bu fasılda yer alan 154. Maddede

İran İslam Cumhuriyeti Devleti bütün insanlık düzeyinde insanın mutluluğunu ülkü bilir ve hürriyet, hak, adalet yönetimini bütün insanlığın hakkı olarak tanır. Şu halde, başka milletlerin iç işlerine karışmaktan tamamen sakınmakla birlikte, mustazafların müstekbirlere karşı hak arama savaşımını yeryüzünün her noktasında destekler.

Şeklinde evrenselci söylemler yer almaktadır. Yine anayasanın 11. Maddesinde Müslümanların toplu çıkarlarının savunulmasına atıf yapıldığı görülmektedir.

Kur'an'ın kutsal ayetleri doğrultusunda, 'Bu ümmetiniz tek bir ümmettir. Ben de Rabb'inizim. Onun için sadece bana kulluk edin.'(21:92) Tüm Müslümanlar tek bir ulusu oluşturmaktadır ve İran İslam Cumhuriyeti'nin hükümeti, genel politikalarını tüm Müslüman halkların birliğinin ve dostluğunun kurulması görüşüyle oluşturma görevine sahiptir ve İslam Cumhuriyeti'nin siyasi, ekonomik ve kültürel birliğini meydana getirmek için sürekli çabalamalıdır.

Yukarıda sayılan maddeler genellikle İslami idealizmin en iyi dış vurumu olarak görülmekte ve realist kesimlerin öne çıkardığı ulusal çıkarıya yer verilmediğinin altı çizilmektedir. Hatta Anayasanın İran dış politikasında İslam dünyasına yönelik bir kaygıya daha çok ağırlık verdiğinden söz edilerek, bir ulus devletinin ulusal çıkarına dayalı olarak dış politikanın kılavuz ilkelerini betimleyen bir belge olmaktan çok, İslami enternasyonalist bir şart olarak ele alınması gerektiği belirtilmektedir (Ahmedi, 2011: 64). Ancak İran anayasasındaki İslami idealizm olarak öne sürülen bu ilkelerin İran dış politikası açısından tamamen gerçekleştiği düşünülmemelidir.

Ulusal çıkarlar kavramının Anayasa'da doğrudan değil, İslam düzenini (Hıfz-ı Nizam-ı İslami) korumak, başka bir deyişle toprakların merkezinde bulunan İran'ı korumak adına yer aldığı bir gerçektir. İslam'ın en temel unsurlarının korunması maslahat kavramı üzerinden kabul edilmektedir. Bir başka ifade ile İslami hukuk sisteminde yer alan iki ilke realist bir dış politika izlemeye imkân tanımaktadır. Bu iki ilke, bir İslami terim olan 'maslaha' (takdir yetkisi) ve daha çok Şii kökenleri olan "hefze beyzeh-ye İslam" (İslam'ın sığınağını korumak) dır. Her ikisi de belirli şartlar altında İslam'ın bazı temel gerekliliklerinin tüm Müslüman ümmetinin

çıkarlarına hizmet etmek için göz ardı edilebileceğini ima etmektedir (Ahmedi, 2011: 63). Dolayısıyla anayasada kabul edilen söz konusu bu ilkeler İran'ın dış politikadaki reel-politik davranışlarını açıklamadaki en önemli belirleyicisi olmuştur. Bu durumda devrim sonrası İran dış politikasını ne dini söylemlerle ne de ona bağlı olarak gelişen salt anayasa metni üzerinden okumaya çalışmak doğru olmayacaktır. Bir başka ifade ile anayasada dış politika üzerine yer verilen ideolojik yönü ağır basan evrensel söylemler, pratikte var olan İran dış politikasını açıklama kabiliyetine sahip değildir. Bundan ziyade bu söylemlerin arkasındaki ulusal çıkarların gerçekleşmesi, reel-politiğin hayat bulması için araçsal bir nitelik taşımaktadır. İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası, hem ideolojik hem de pragmatist bir yaklaşımın bir yansımasıdır. Bu yaklaşım, İran'ın bölgedeki etkinliğini artırma ve kendi çıkarlarını koruma çabalarını yansıtmaktadır.

İran otoriteleri 1982'de Suriye'deki İslami başkaldırıya ilişkin olarak İran'ın aldığı pozisyonda, 1988'deki Irak'la savaşı sona erdiren BM Güvenlik Konseyi'nin 598 nolu kararının kabul edilmesinde ve 1990'larda Çeçen bağımsızlık savaşına İran'ın ilgisiz tutumunun bulunduğu daha pek çok olayda bu iki ilkeyi kullanmışlardır. Öte yandan İran Anayasasında dış politikanın incelendiği 152. Maddesinde:

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış siyaseti her türlü tahakkümün ve tahakküm altına girmenin reddi, ülkenin her yönden bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, bütün Müslümanların haklarının savunulması ve zorba güçlere karşı hiçbir taahhüd altına girmeme, savaş yanlısı olmayan devletlerle karşılıklı barışçı ilişkiler temelinde dayanır.”(<https://hukukbook.com/iran-islam-cumhuriyeti-anayasasi/>”, (Erişim Tarihi: 15.12.2023).

İfadelerine yer verilmektedir. Anayasa, İran'ın İslami bir devlet olduğunu, şeriatın üstünlüğünü, bağımsızlığı ve komşularla iyi ilişkileri vurgulamaktadır. Ancak, İran'ın dış politika pratikleri, bu ilkesel duruşla çelişen birtakım unsurlar içermektedir. İran'ın bu misyonu, özellikle Orta Doğu'da bazı ülkelerle olan ilişkilerini gerginleştirmektedir. Örneğin, İran'ın Suriye, Lübnan ve Yemen'deki milis grupları desteklemesi, bölgedeki istikrarsızlığı artırmaktadır. Bu durum, İran'ın komşularıyla iyi ilişkiler kurma ilkesine aykırı olarak değerlendirilebilir. İran'ın dış politikası, ideolojik ve realist unsurların bir karışımını içerdiğinden bu durumun, İran'ın dış politikasında tutarsızlıklara yol açtığı söylenebilir. İran'ın dış politikası hem İran'ın ideolojik misyonunu yansıtmakta hem de ülkenin realist çıkarlarını gözetmektedir. Bu durum, İran'ın dış politikasının karmaşık ve dinamik bir yapıya sahip olmasını sağlamaktadır.

SONUÇ

İran İslam Cumhuriyeti Devleti, ülkenin şeriata dayalı anayasası birincil ve ikincil kaynaklardan oluşuyor. Anayasanın temel ilkeleri Kur'an, Sünnet ve İcma'dan kaynaklanmaktadır. Ülkede İslami Şura Meclisi, Düzenin Yararını Teşhis Konseyi ve Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından temsil edilmektedir. Öte yandan İran İslam Cumhuriyeti'nde yasama organı “Birleşik Parlamento” temelinde oluşturulmuş olsa da tek bir yapı değildir. İran anayasası da diğer anayasalar gibi resmi olarak Batı kökenlidir. Modern çağda meşruiyeti dine dayalı olan “molla yönetiminin” halk tarafından kabul edilmesinin resmi şartını yerine getirmeye yönelik sınırlı bir halk egemenliği anlayışı ile Batılı kurum ve kuruluşların varlığı da söz konusudur. Anayasada Parlamento” pratikte önemlidir. Benzer bir kurum olan ve Anayasa Mahkemesinin görevlerini yerine getiren Koruma Konseyi de sistemin temel unsurlarından

birini temsil etmektedir. Çeşitli düzeylerde uygulanan seçim mekanizmalarının varlığı da devrim sonrası yapının “modern” imajının bir kanıtıdır.

Öte yandan İran'da ise nüfusun %90'ından fazlasını Şiiler oluşturmaktadır. Bu nedenle, Şiilik İran'ın siyasetini ve kültürünü önemli ölçüde etkilemektedir. Şiilik'in siyasileşmesi süreci, 16. yüzyılda Safevi Hanedanı'nın kurulmasıyla başlamıştır. Safeviler, Şiiliği İran'ın resmi dini olarak ilan etmiş ve Şiiliği devletin ideolojisi haline getirmişlerdir. Bu durum, Şiilik'in İran siyasetinde daha önemli bir rol oynamasına neden olmuştur. 19. yüzyılda, İran'da yaşanan siyasi ve toplumsal değişimler, Şiilik'in siyasileşmesini hızlandırmıştır. Bu dönemde, İran'da Şii ulema, siyasi ve toplumsal reformlar için bir güç haline gelmeye başlamıştır. 20. yüzyılda, İran'da yaşanan devrimler, Şiilik'in siyasileşmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1979 Devrimi'yle İran'da İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. İslam Cumhuriyeti'nin anayasası, Şiiliğin İran'ın resmi dini olduğunu ve Şiiliğin devlet ideolojisi olduğunu açıkça belirtmektedir. Cumhurbaşkanı, Meclis üyeleri ve diğer devlet görevlilerinin İran İslam Cumhuriyeti esaslarına ve resmî mezhebe (Şii Mezhebine) inanan ve ona ait olan kişi olması gerektiği vurgulanmıştır. İran anayasasındaki bu hükümler, Şiiliğin İran'ın siyasetinde ve kültüründe önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Özellikle İmam Humeyni tarafından geliştirilen, İslam devleti olmadan İslam toplumu olmayacağı yönündeki görüşü savunan Velayet-i Fakih kavramının Şiilik'in siyasallaşmanın bir sonucu olduğu belirtilebilir. Ayetullah Humeyni'nin geliştirdiği velayet-i fakih teorisi ve yönetimin İslam'dan (din) ayrı görülmediği anlayışı, İran'ın güvenlik ve dış politikasının ana paradigması haline geldi. İran Devrimi'nin Velayet-i Fakih anlayışıyla şekillenen ideolojisi, bölgede kendine özgü bir yönetim anlayışının ortaya çıkmasına yol açmış ve Şii mezhebi bu yeni yönetim anlayışının ana yapı taşı olmuştur. Velayet-i Fakih teorisi, İran dış politikasının temelini oluşturmaktadır. Bu teori, İran'ın dış politikasını, Şii İslam'ın değerleri ve öğretileri doğrultusunda şekillendirmeye devam etmektedir. İran'ın dış politikası, Şii İslam'ın değerleri ve öğretileri tarafından yönlendirilir. Bu anlayış İran'ın dış politikasını, Batı'nın dış politikasından farklılaştırır. Örneğin, İran, İsrail'in varlığını tanımamakta ve Batı'nın Orta Doğu'daki politikalarına karşı çıkmaktadır. Diğer taraftan İran, dünyanın dört bir yanındaki Şii toplulukları desteklemektedir. Bu, İran'ın bölgedeki nüfuzunu artırma çabalarının bir parçasıdır. Örneğin, İran, Lübnan'daki Hizbullah ve Yemen'deki Husiler gibi Şii grupları desteklemektedir. Ayrıca İran, küresel bir Şii uyanışı yaratmak için çalışmaktadır. Bu, İran'ın dünya siyasetinde daha önemli bir rol oynama çabalarının bir parçasıdır. Örneğin, İran, Şii dünyasındaki dini ve siyasi liderler ile ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Velayet-i Fakih teorisinin, İran dış politikasının gelecekte de önemli bir etkisi olmaya devam etmesi beklenmektedir. Bu bağlamda sonraki araştırmacılar tarafından Velayet-i Fakih teorisinin İran dış politikasına etkisinin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesinde fayda vardır. Bu araştırma, Velayet-i Fakih teorisinin İran'ın dış politikasını nasıl yönlendirdiğini ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu nasıl etkilediğini daha iyi anlamamızı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

(Çevrim içi) <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/religions/>, 22 Haziran 2023.

Adelkhah, Fariba: *İran'da Modern Olmak*, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

- Ahmedi, Hamid: "İran İslam Cumhuriyeti'nde Ulusal Çıkar İkilemi", *21. Yüzyılda İran*, Ed. Homa Katouzian ve Hüseyin Şahidi, Sitare Yayınları, Ankara, 2011, ss.59-73.
- Axworthy, Michael: *İran Aklın İmparatorluğu, Zerdüşt'ten Günümüze İran Tarihi*, Çev. Özlem Gitmez, Say Yayınları, İstanbul, 2016.
- Birdişli, Fikret. "Güvenlik Kültürü." *Güvenlik Çalışmaları, Editör Oktay Bingöl ve Ali Bilgin Varlık* 2021, 1: 1-20.
- Cole, Juan: *Sacred Space and Holy War, The Politics, Culture and History Shi'ite Islam*, I.B. Tauris Publishers, London Newyork, 2002.
- Constitution of the Islamic Republic of Iran, (Çevrim içi) <https://www.refworld.org/docid/3ae6b56710.html>, 22 Haziran 2023.
- Cülük, Ahmet. "İran İslam devrimi ve ulemanın zaferi." *Güvenlik Çalışmaları Dergisi* 20.1 (2018): 87-103.
- Çoşkun, Derya. "Şîa'nın Siyasallaşma Sürecinde Seyyid Kıvâmeddin Marâşî." *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 67 (2020): 481-491.
- Hagigi, Arzu: "İran İslam devrimi ve değişen İran dış politikası." Yüksek Lisans Tezi Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Halliday, Fred: "İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm", *İran Devrimi Din Anti-Emperyalizm ve Sol*, Ed.Serpil Üşür, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, ss.9-53.
- <https://hukukbook.com/iran-islam-cumhuriyeti-anayasasi/>, (Erişim Tarihi: 15.12.2023)
- Isaloo, Amin Sharifi: *Power, Legitimacy and the Public Sphere, The Iranian Ta'ziyeh Theatre Rituel*, Routledge, London and NewYork, 2017.
- Ivanovna, Gabrielyan Sofya: "The Beginning Of The National Liberation Movement For The Abolition Of Foreign Concessions In Persia At The End Of The 19th Century", *EPRA International Journal of Socio-Economic and Environmental Outlook (SEEO)*, Volume: 8, Issue: 11, November 2021, SJIF Impact Factor (2021), ss.15-23.
- Izady, Michael: *Atlas of the Islamic World and Vicinity (Infographs, Maps and Statistics Collection)*, (Çevrim içi) https://gulf2000.columbia.edu/images/maps/Evolving_Shia_Crescent_2015_1g.png, 22 Haziran 2023.
- İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, Çev. Hüseyin Hatemi, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.
- İsmail, Sarı: 1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(1), (2015), 95-136.
- Karaoğlu, Orhan. "Dini Diplomasi ve Şiileştirme Bağlamında İran'ın Afrika'daki Faaliyetleri: Fas, Tunus, Cezayir Örneği." *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 9.2 (2023): 135-166.
- Karaoğlu, Orhan: "Iran's Shiite Influence Belt Policy: The Example of Bahraini Shiites." *Dini Araştırmalar* 25.63 (2022): 377-400.

- Kazım Vali, “Teşeyyü-i Siyasi Çi est ve İran çe Gune Beraye an Telaş mi Koned?,” *Iran Wire*, 23 Ferverdin 1401.
- Lapidus, Ira M.: *İslam Toplamları Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Moghaddem, Arshin Adib: *What is İran? Domestic Politics and International Relations in Five Musical Pieces*, United Kingdom, Cambridge University Press, 2021.
- Muaddel, Mansur: “İran’da Şii Ulema ve Devlet”, *İran Devrimi Din, Anti-Emperyalizm ve Sol*, Ed. Serpil Üşür, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, ss.151-200.
- Onat, Hasan: “Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)”. *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, (1997). 79-118.
- Onat, Hasan: *Shi’ism in the Twentieth Century and the Islamic Revolution of Iran*, Research Foundation For Public Services, Ankara, 1996.
- Roy, Oliver: *Siyasal İslam’ın İflası*, Metis yayınları, İstanbul, 2005.
- Roy, Oliver: *Siyasal İslamın İflası*, Metis yayınları, İstanbul, 2017.
- Sinkaya, Bayram: “Şii Ekseni Tartışmaları ve İran”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 3, 2007, ss.37-63.
- Taflioğlu, M. Serkan. "İran İslam Cumhuriyeti’nde egemenlik ve meşrûiyet kaynağı “Velâyet-i Fakih”." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(2), (2013), 95-112.
- Üstün, İsmail Safa. *Velâyet-i Fakih*, DİA, Cilt 43, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret işletmesi, 2013.

The Process of Politicization of Shism and Impact of Islam on Iranian Foreign Policy in The Context of The Iranian Constitution

Research Article

Dr. Emine ATEŞ TAN

Uluslararası İlişkiler Uzmanı, İstanbul

Büyükşehir Belediyesi,

emine.atestan@ibb.gov.tr

ORCID: 0000-0002-9420-4658

DOI: 10.5281/zenodo.10578646

ABSTRACT

It is crucial to take religion into account while analyzing Iran's foreign policy because it is a major player in the Middle East. In the 16th century, the Shiite ulema in Iran, which officially adopted the Shiite sect of Islam, gradually increased its power and took steps towards politicisation. Particularly the Shiite-inspired Islamic Revolution in Iran has raised concerns about the role of religion in Iranian foreign policy. However, analyzing Iranian foreign policy simply in terms of religious philosophy is not conceivable. Iran emphasizes in its discourses on foreign policy that it acts from a comprehensive idealist perspective, such as the protection and defense of all Muslim rights worldwide, but this perspective does not prevent Iran from actively pursuing the use of real political instruments in its foreign policy. Based on these concepts, the paper examines the historical process of Shiism becoming politicized and attempts to analyze the influence of Islam on Iranian foreign policy in light of Iranian constitutional law. This effort aims to disprove the notion that the Iranian constitution is a theocratic document; rather, it reveals the presence of a positive law-based concept that does not rule out the use of a legitimate foreign policy, though having idealistic tendencies.

Key Words: The Iranian Constitution, Shiism, Iranian Foreign Policy